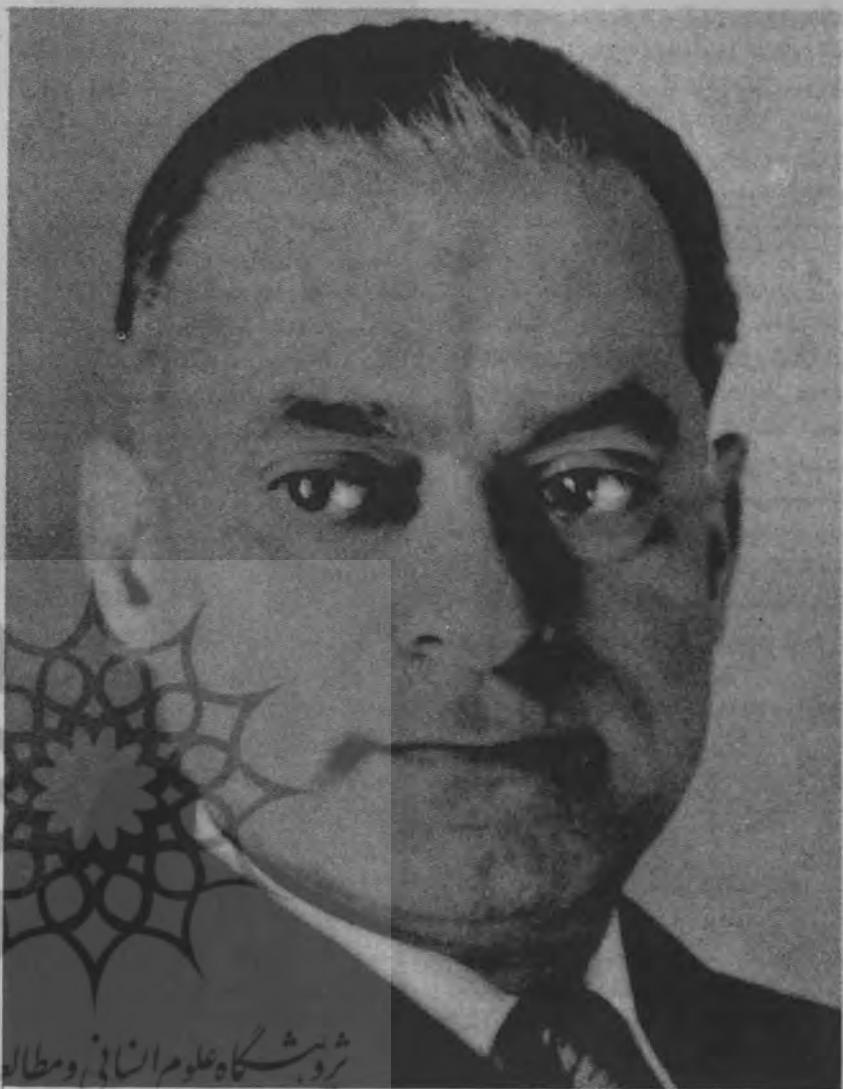

شانزده سال از درگذشت دکتر محمد معین استاد یگانه فرهنگ نویسی دیار ما می-گذرد. در این مدت جامعه ادبی ایران نتوانست خلائی را که بر اثر وفات وی ایجاد شده بود، پر نموده و شخصیتی همپراز معین که ادامه دهنده راه پرتلاش وی باشد، به حوزه ادبیات تحقیقی ایران، ارائه نماید. چرا که پرکردن جای معین نهایت دشوار و سخت و پیدانمودن انسانی والا و بی نظیر همانند او دیرسب و مشکل است.

بعد از ظهور اسلام و تکوین زبان فارسی دری، ادبیات گرانقدر و پر بار ایرانی، در طول هزار و سیصدسال از وجود ستاره های تابناک و پرفروغی که شهرت جهانی کسب نموده اند، برخوردار بوده است. ظهور شاعران و نویسندگانی همچون فردوسی نظامی، مولوی، سعدی و حافظ حادثه های عظیم در تاریخ ادبیات ایران به شمار می رود و در قرن حاضر وجود دکتر محمد معین نیز حادثه های مهم در تاریخ ادبیات ایران محسوب می شود. اگر چه دست سرنوشت شمع وجود او را بسیار زود به خاموشی سپرد، ولی معین در همان فاصله کوتاه زندگی پر بار خود (حدود ۵۰ سال) به خلق شاهکارهایی نشست که مایه اعجاب و شگفتی همگان گردید، به طوری که مقام علمیش در حد ستایش انگیز دانشمندی همانند ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، و خواجه نصیرطوسی قرار گرفت.

شهرت علمی معین بعدها از مرزهای ایران فراتر رفت و به مجامع علمی دنیا ره یافت و با ستایش ایران شناسان و دانشمندان خارجی روبرو گردید و این شهرت گذشته از برای ایران، افتخاری برای گیلانیان و سرزمین سرسبز و پر نعمت گیلان است که فرزندی این چنین شایسته را در دامان پر مهر خود پرورش داده است. فرهنگ فارسی، شاهکار معین

فرهنگ نویسی در ایران پیشینه ای بس دراز داشته و قدمت آن به قرون اولیه اسلامی می رسد. با خلق و ایجاد آثار ارزشمند زبان فارسی، نیاز به فرهنگی که راهگشای طالبان سخن و راهنمای لغات دشواریاب متون ادبی باشد به شکل آشکاری وجود داشته و این مهم وسیله فرهنگ نویسان ایرانی تحقق یافته است. با گسترش زبان و ادبیات فارسی در ماوراء مرزهای ایران و به ویژه شبه قاره، علاقمندان زبان فارسی در خارج از محدوده ایران را بر آن داشت تا برای استفاده مردم دیار خود، به تالیف فرهنگ لغات فارسی و فرهنگهای دو زبانه بپردازند. از قرن هشتم هجری تا کنون فرهنگهای زیادی به وسیله ادب دوستان زبان فارسی در شبه قاره تالیف شده و از این رهگذر کتب فراوانی به گنجینه

معین، همیشه ماندگار است

محمود نیکویه

۱۳ تیرماه، مصادف بود با شانزدهمین سالگرد درگذشت استاد محمد معین. مرحوم استاد محمد معین، از معدود فرزندان فرهنگی کشورمان است که با عمری کوتاه، خدمات شایسته و ارزشمندی به فرهنگ و ادب این سرزمین کرده است. یکی از خدمات نفیس و گرانقدر استاد، تالیف فرهنگ شش جلدی معین است که به حق در تاریخ ادبیات کشورمان بی نظیر و ماندگار است. حضور "فرهنگ معین" در هر کتابخانه ای - ولو شخصی و مختصر - حضوری آشنا، صمیمی و دوست داشتنی و مدد رسان است. نوشته زیر می بایست در شماره پیش، به چاپ می رسید ولی به علت تراکم مطالب و محدودیت صفحات، بدناچار در این شماره به چاپ رسید. آنچه که در پی خواهید خواند، توسط دوست و همکار عزیز آدینه محمود نیکویه از رشت نوشته و برای آدینه ارسال کرده است.

زبان فارسی افزوده شده است. که نمودن نام و نشان آنان خود فهرستی جداگانه طلب می-کند. همین قدر باید دانست که نخستین فرهنگ زبان فارسی به نام " لغت فرس " از آن " سدی طوسی " شاعر قرن پنجم هجری است و دیگر فرهنگها که مشهورترند عبارتند از: برهان قاطع، فرهنگ آندراج، جهانگیری، فرنود سار (نفیسی) و لغت نامه دهخدا.

اما فرهنگ نویسی خودکاری سهل و تمنع است، یعنی هرکسی که اندک دانشی داشته باشد می تواند چند فرهنگ را پیش خود گذاشته و به اصطلاح فرهنگ بنویسد و بر تعداد فرهنگ-های موجود بیفزاید. اما اگر قرار باشد که فرهنگی به مفهوم علمی، یعنی نمودن ریشه واژه ها و هویت دستوری و تطور لغات، تدوین باید آنوقت دیگر فرهنگ نویسی خودکاری تمنع می شود.

زیرا که فرهنگ نویسی خود دانشی همه جانبه و استوار طلب می کند و فرهنگ نویس باید از تمامی متون ادبی آگاهی و حداقل به چند زبان اروپایی آشنایی داشته باشد و نیز به زبانهای قدیم ایرانی از جمله فارسی باستان و پهلوی و اوستایی و لهجه های ایرانی آگناه بوده، و به فقه اللغه (ریشه شناسی) زبانهای ایرانی و عربی و هم چنین به صوت شناسی آشنایی کامل داشته باشد. گذشته از این، باید تجربه ای وافر داشته و راه و روش کار را نیز از نظر علمی و فنی بداند.

از میان دانش پژوهان ایرانی لباس فرهنگ نویسی به مفهوم کاملش تنها به قامت دکتر محمد معین براننده می نمود. چرا که شاهکار معین " فرهنگ فارسی " نمونه کامل یک فرهنگ جامع زبان فارسی است و در میان فرهنگهای گذشته درخشش قابل ملاحظه ای دارد و امروزه به نام " فرهنگ معین " مرجع معتبر دانش پژوهان ایرانیست.

نقد فرهنگهای گذشته و مزیت فرهنگ فارسی معین

گفتیم " فرهنگ فارسی " معین در میان فرهنگهای گذشته درخشش خاصی دارد. نمودن تمامی مزایای فرهنگ فارسی در این مقال مختصر میسر نیست ولی اهم آن به قرار زیر است:

۱- تعداد واژه های معنی شده در فرهنگ فارسی بیش از واژه های موجود در فرهنگهای قبلی است و از این میان " لغت نامه " دهخدا استثناست که خود یک دائرة المعارف ایرانیست. وی از لحاظ کیفی فرهنگ فارسی دکتر معین از ویژگیهای خاصی برخوردار است. زیرا که دهخدا از روش فرهنگ نویسان گذشته پیروی نموده و از این نظر از برخی خطاهای آنان مصون نمانده است. ولی معین در تدوین فرهنگ خود مقید به اسلوب و متد علمی و اصول فرهنگ

نویسی متداول در کشورهای پیشرفته دنیا بوده و در تهیه فرهنگ خویش از روش فرهنگی چون المنجد (عربی)، استنیگاس (انگلیسی)، میلر (روسی)، وبستر (انگلیسی)، بروکهاوس (آلمانی) و لاروس (فرانسوی) پیروی نموده و تلفیقی مناسب از همه آنان به وجود آورده است.

گذشته از آن معین طی مسافرت های متعدد از موسسه های فرهنگ نویسی کشورهای خارج مانند لاروس در پاریس و بروکهاوس در ویسبارن دیدار نموده و از نزدیک با روش کار آنان آشنا شده و مدتی نیز در موزه های باستان شناسی، نقاشی و طبیعی کشورهای مختلف (آمریکا، انگلستان، فرانسه، سوئیس، آلمان، بلژیک، هلند، ایتالیا، سوئد، فنلاند و شوروی) به مطالعه و تهیه یادداشت گذرانده بود.

برخی تصور کرده اند که معین در تدوین فرهنگ خود از لغت نامه دهخدا اقتباس کرده است که گمانی است نادرست. معین قبل از آشنایی با دهخدا سالها به کار تنظیم فرهنگ فارسی اشتغال داشته و از این نظر خود دهخدایی دیگر به شمار می رفت. باید دانست که دهخدا برای گزینش همکاران خود در تهیه لغت نامه، امتحاناتی سخت و دشوار از آنان به عمل می آورده که گهگاه ۲ ماه به طول می-انجامیده و خوشبختانه معین از همه آن آزمونها بیروز و سر بلند بیرون آمده است. و به خاطر همین سابقه ممتاز در فرهنگ نویسی بوده که دهخدا چاپ لغت نامه را بنا به وصیت خود به معین سپرده است.

۲- یکی دیگر از مزایای فرهنگ فارسی دارا بودن اعلام تاریخی، جغرافیایی، اشخاص و غیره است که ۲ جلد از کتاب را در برگرفته و بر اهمیت کتاب افزوده و آن را به صورت یک دائرة المعارف کوچک در آورده است. در تدوین اعلام نیز همانند فرهنگ لغات معین دائرة المعارف های معروف دنیا همچون آمریکا، بریتانیا، لاروس، و... را پیش چشم داشته است.

۳- در فرهنگهای گذشته ثبت ترکیبات خارجی و ضبط لغات با حروف لاتینی معمول نبوده و بیشتر به وزن کلمات و حرکات آن توجه می شد. این روش اگر چه تلفظ لغات را اندکی آسان می کرد ولی گهگاه سبب گمراهی یا بنده در یافتن لغت می شد.

روشی که در فرهنگ فارسی برای تلفظ لغات اتخاذ شده تلفیقی است از ترانسکریمپسیون (ثبت املاء) و ترانسکریپسیون (نمایش تلفظ کلمه = آوا نوشت) یعنی با این روش هم تلفظ کلمه به خوبی نموده شده و هم املاء آن روشن می گردد و در انتخاب حروف لاتین برای نمایش اصوات نیز روش بین المللی

به جای روش قدیمی مستشرقان به کار رفته است.

۴- مزیت دیگر فرهنگ فارسی بر فرهنگهای پیشین نمودن ریشه و وجه اشتقاق کلمه است که در فرهنگهای گذشته معمول نبوده و اگر اندک اشاره ای به آن شده غالباً " از فقه السلفه عامیانه بوده است. هم چنین در فرهنگهای گذشته از هویت دستوری کلمه نیز احتراز شده است و فرهنگ فارسی نخستین فرهنگ در این زمینه است.

در " فرهنگ فارسی " هویت دستوری هر کلمه داخل پیرائت ذکر شده و ریشه هر لغت (اعم از پهلوی، اوستایی، سانسکریت، پارسی باستان) توضیح داده شده و اشاره ای مختصر به مستعمل و غیر مستعمل بودن لغات شده است.

۵- مزیت دیگر فرهنگ فارسی دارا بودن تصاویر و اشکال و نمودارهای الفبایی و جداول و ارقام و نقشه های جغرافیایی است.

از مزایای دیگر فرهنگ فارسی که منحصر به فرد است نمره بندی معانی مختلف یک لغت است که راهگشای آسانی است برای جویندگان لغت.

و اما نکته بارز و مهم در روش فرهنگ نویسی معین سپردن تحقیق لغات هر بخش از علوم به متخصصان و صاحب نظران همان علم و فن بوده که در تاریخ فرهنگ نویسی ایران بی نظیر بوده است.

افزون آن، دامنه تحقیقات گسترش یافته و در جهان امروز کمتر کسی می تواند ادعای علامه بودن داشته باشد. چرا که عمر آدمی محدود است و دامنه علوم وسیع و پهناور. معین به نحوی این مهم را درک نموده و با کار گروهی و سپردن لغات تخصصی به اهل فن به اهمیت و ارزش کار خود افزوده است چه می دانست تگروی از این کار باعث پدید آمدن پژوهشی نادرست خواهد بود.

با این همه فرهنگی که امروزه به نام فرهنگ معین در ۶ مجلد (۴ جلد لغات و ۲ جلد اعلام) در دست است. در سلسله فرهنگهای معین به عنوان " فرهنگ متوسط " نامگذاری شده و معین سر آن داشته که فرهنگ های مشروح زبان و ادب فارسی و فرهنگ بزرگ فارسی را تدوین نماید که چاپ آنها چندین مجلد را در برمی گرفته و گذشته از آن معین قصد تدوین فرهنگهای کوچک و جیبی و نیز فرهنگهای موضوعی و اختصاصی مربوط به زبان فارسی شامل ریشه شناسی، دستور زبان، مترادفات و غیره و هم چنین فرهنگهای عروض، هنری، طبیعی، و پزشکی را داشته که متأسفانه با شروع بیماری جانگاہ و مررموز او که پنج سال به درازا کشیده و سرانجام به مرگش منتهی شده، انجام طرحهای ناتمام او به کلی معوق

آثار دیگر

فهرست آثار دکتر معین در زمینه تصحیح متون ، تصنیف و تالیف و ترجمه آثار خارجی و تفسیر و تحلیل ادبیات فارسی بس گونه‌گون و متنوع است و نمودن تمامی آنها در این وحیزه مختصر میسر نیست ولی چون این مثال در رابطه با تخصص ویژه معین یعنی " لغت و زبانشناسی " نگارش یافته جا دارد از کار دیگر معین تصحیح فرهنگ " برهان قاطع " که یکی از نمونه‌های درخشان و ماندنی تصحیح متون و ارزنده‌ترین سرمشق برای پژوهشگران این رشته تحقیقی است ، یاد کنیم :

برهان قاطع تالیف محمدحسین بن خلف تبریزی که قبلاً نیز به تصحیح و در طبعی بازاری نشر یافته بود فرهنگ لغتی است همانند بیشتر فرهنگهای گذشته زبان فارسی ولی آنچه که به این فرهنگ لغت اعتبار بخشیده و آن را از دیگر فرهنگها متمایز ساخته ، تعلیقات و حواشی سودمند دکتر معین در پانوشتم تمامی صفحات کتاب است که بهترین نمونه تحقیق ادبی در زمینه زبانشناسی و ریشه شناسی لغات به‌شمار می‌رود .

حجم کتاب یک جلدی برهان که با تعلیقات استاد به ۵ جلد رسیده گواه صادقی است بر این ادعا . معین در حواشی برهان تمامی واژه‌ها را از لحاظ فقه‌الفه و ریشه‌شناسی و اشتقاق بررسی نموده و ریشه‌های سانسکریت ، اوستایی ، پارسی باستان ، پهلوی و لهجه‌های ایرانی (گیلکی ، سمنانی و ...) و هم چنین اصل یونانی و لاتینی کلمات را یادآور شده به نحوی که حواشی برهان به صورت یک فرهنگ فقه‌الفه زبان فارسی درآمده و خود تالیف مستقلی را تشکیل داده است .

گذشته از آن معین بسیاری از واژه‌ها و هم چنین اعلام فوت شده از برهان را به متن کتاب افزوده و گذشته از حواشی متن را نیز از اعتبار ویژه‌ای برخوردار ساخته است . و نکته مهم اینکه پس از ذکر هر مطلب نام ماخذ و مدارک خود را با ذکر صفحه نشان داده است و جالب اینکه در این امانت داری ادبی حتی نقل قول شفاهی را نیز با ذکر نام گوینده آورده است .

و این خصیصه ویژه معین (امانت داری) نکته‌ایست که تمامی صاحب نظران و همکاران و شاگردان او در این باره متفق القول و هم‌ایند . سهپوده نیست که دهخدا با آنهمه وسواس ، کار چاپ لغت‌نامه را بدو سپرده بود و این انتخابی

این سخن گزافی نیست . زحمتی که معین برای لغت‌نامه و چاپ آن متحمل شد کم از تلاش دهخدا برای تالیف آن نبود .

دهخدا حداقل برای تالیف لغت‌نامه دچار موانع نبود ولی در سر راه معین موانع زیادی قرار داشت . گهگاه بودجه مختصر لغت‌نامه قطع می‌گردید ، و گاهی از چند اتاق کوچک برای سازمان در بیخ می‌کردند . سرگذشت چاپ لغت‌نامه داستان رنجهای معین است . سخن بر سر امانت‌دای معین بود که به لغت‌نامه کشید ، آری همین امانت‌داری نیما را نیز به سوی معین کشاند . گفتیم انتخاب معین از طرف دهخدا گزینش مناسبی بود ، چه معین سالها با دهخدا کار کرده و امتحانش را داده بود . ولی نیما هرگز معین را ملاقات نکرده و معین نیز هیچوقت پیرمرد را ندیده بود . معین اگر چه موفق به چاپ تمامی آثار نیما نشد ولی آنچه که نشر داد (افسانه و ماخ‌اولا) گواه روشنی است بر اعتماد نیما به معین و دل بستگی معین به ادبیات معاصر .

آرامگاه معین

اما کلام آخر درباره آرامگاه معین است . درباره خرابی و ویرانی آرامگاه معین حرفهای زیادی گفته شده است . برخی از ساده اندیشان گمان کرده‌اند که چون ساختمان آرامگاه سه فرمان رژیم گذشته ساخته شده و ساختمانی ظاهراً خوب است ، لاجرم می‌بایست تخریب شود که صد البته فکر معقولی نیست . باید دانست که زمین آرامگاه از آن خانواده معین است و ساختمان آرامگاه نیز به هزینه شخصی مهندس علی معین برادر فداکارش ساخته شده و در همان زمان نیز نیمه کاره بوده و گویا قرار بود کتابخانه معین نیز به آنجا انتقال یابد . ولی با رفتن مهندس معین از ایران ساختمان نیمه کاره به حال خود رها گشته و توجهی به آن نشده و متأسفانه باد و باران و انسان و حیوان ! دست به دست هم داده و آرامگاه را به شکلی که امروزه می‌بینیم در آورده است .

حال که معلوم گردیده آرامگاه معین از آثار به جا مانده از طاغوت نیست به جاست که مسئولان استان برای یادبود چنان استادی فرزانه و انسانی ستایش انگیز ، به مرمت آرامگاه فرزند خلف گیلان و افتخار گیلانیان بپردازند که گفته‌اند :

نام نیک رفته‌گان ضایع مکن

تا بماند نام نیکت برقرار

به جا و شایسته بود . چرا که معین در جوار تالیف فرهنگ فارسی و استادی دانشگاه و کارهای دیگرش چاپ و نشر لغت‌نامه و اداره سازمان لغت‌نامه رانیز به‌دوش می‌کشید و اینکار را تا آخرین لحظات حیات خویش ادامه داد . دهخدا در وصیت‌نامه مشهور خود درباره چاپ لغت‌نامه نوشته بود : " و این زحمتی است جانگاہ که اقلاً معادل نصف تالیف است . و

